

METODOLOGIA PROIECTĂRII UNUI MEDIU EDUCAȚIONAL

TINTIUC Tatiana, dr., conf.univ.

prorector, Institutul de Formare Continuă

Rezumat. *Mediul educațional contribuie și promovează o învățare eficientă, care la rândul său e determinată de condițiile pedagogice și psihologice în organizarea procesului educațional. Mediul acționează asupra persoanei în complexitatea lui fizică, socială și culturală. În raport cu factorul dominant se poate vorbi despre mediul fizic, mediul social, mediul cultural, mediul școlar etc. Articolul prezintă o analiză teoretică a particularităților de proiectare a mediului educațional inovativ, la bază căreie trebuie să se afle ideea unei proiectării comune în toate aspectele legate de proiectarea activității educaționale.*

Cuvinte-cheie: *mediu educațional, proiectarea mediului educațional, structură, monitorizare, evaluare, condițiile organizatorice, profesor.*

THE METHODOLOGY OF DESIGNING AN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Summary. *The educational environment contributes to and promotes effective learning, which in turn is determined by the pedagogical and psychological conditions in the organization of the educational process. The environment acts on the person in his physical, social and cultural complexity. In relation to the dominant factor, we can talk about the physical environment, the social environment, the cultural environment, the school environment, etc. The article presents a theoretical analysis of the designing peculiarities of the innovative educational environment, which must be based on the idea of a common design in all aspects related to the design of educational activity.*

Keywords: *educational environment, design of the educational environment, structure, monitoring, evaluation, organizational conditions, teacher.*

Mediul educațional, începe acolo unde interacționează subiecții procesului educațional, acolo unde aceștia proiectează și creează ceva în comun. Activitatea comună a subiecților procesului educațional influențează semnificativ procesul de instruire și educație, deoarece interacțiunea elevului cu spațiul de educație sociocultural duce la crearea unui mediu educațional de dezvoltare.

Proiectarea unui mediu educațional inovațional este dictată de necesitatea practicienilor din sistemul educativ de a stabili relații pedagogice, bazându-se nu doar pe impactul direct asupra elevilor, dar și pe influența indirectă asupra acestora prin organizarea și crearea unui spațiu informațional în cadrul mediului educațional.

Trebuie remarcat faptul că, în urma unei analize teoretice a particularităților proiectării mediului educațional inovațional, la bază trebuie să se afle ideea unei proiectării comune în toate aspectele legate de proiectarea activității educaționale. Astfel, conceptele pedagogice de proiectare psihopedagogică a mediului sunt examinate pe larg în cercetările lui T.G. Novikova, V.V. Serikov

și alții. Probleme legate de proiectarea psihologică și de modelarea mediului educațional sunt reflectate și în lucrările lui V.V. Davydov (1986), S.D. Deryabo (1997), V.A. Jasvin (2000, 2001) și alții. Adică, proiectarea este examinată ca o metodă de bază a unui nou tip de știință, pe care unii autori (V.I. Slobodchikov) o numesc știință orientată spre practică, iar cercetătorii de orientare metodologică folosesc un concept nou de abordare - programatico-proiectivă. Potrivit lui M.K. Mamardashvili, în cadrul proiectării se produce transferul realității subiective în cea obiectivă. Știința se construiește ca un sistem de codare, reproducere și difuzare a unor cunoștințe și experiențe specifice. Referindu-se la complexitatea proiectării, psihologul B.F. Lomov (1999) subliniază că pentru proiectare nu este suficientă o gândire liniară clasică.

Potrivit lui V.S. Goncharov, proiectarea reprezintă „procesul de creare prin metode specifice a unei imagini (prototip) a obiectului, fenomenului sau a procesului presupus” (p. 20). În cadrul proiectării trebuie definit clar scopul, adică trebuie pronosticate rezultatele acesteia (E.B. Kurkin).

Proiectarea pedagogică este considerată de V.S. Goncharov drept „una din tipurile de proiectare a dezvoltării cognitive, împreună cu proiectarea socioculturală și psihotehnică” (p. 21). Proiectarea mediului educațional include „un sistem de acțiuni specifice de actualizare a factorilor materiali, informaționali, psihologici, care asigură activitatea pedagogică și de cercetare specifică a profesorilor și autodezvoltarea ...” (A.I. Artyukhina, p. 18).

Savantul I.A. Kolesnikova menționează că proiectarea constituie „un tip specific de abordare științifico-proiectivă a realității, pe care o cuprinde și modifică în conformitate cu cerințele de dezvoltare a practicii” (p. 32).

Proiectarea, în viziunea lui V.V. Davydov (1986), reprezintă crearea și cunoașterea unor posibile fenomene. Particularitatea proiectării constă în „crearea unor noi produse și, în același timp, în cunoașterea a ceea ce ar putea să apară” (I.A. Kolesnikova, p. 32).

Savantul S.V. Zenkina observă că „faza de proiectare implică elaborarea proiectului – proces educațional realizat de către profesor. Determinând partea procedurală a viitoarei activități, pedagogul motivează coerența acțiunilor sale” (p.25).

La proiectarea mediului educațional la nivel federal, regional, local, trebuie să se ia în considerare următorul algoritm de acțiune, recomandat de savantul V.A. Jasvin:

1. determinarea modalității mediului educațional și strategia de realizare a acestuia;
2. determinarea obiectivelor și a sarcinilor procesului educațional presupus în mediu;
3. elaborarea proiectului pentru un conținut relevant al procesului educațional, luând în considerare ierarhia complexă a necesităților tuturor subiecților;
4. elaborarea proiectului pentru organizarea tehnologică relevantă a mediului educațional în baza organizării activităților, organizării stimulentei, interacțiunilor;

5. elaborarea proiectului de organizare spațial-materială a mediului educațional, care să corespundă principiilor de organizare a unui mediu educațional complex și eterogen; orientarea spre potențialul de actualizare a mediului educațional; organizarea unui mediu educațional personal adecvat; dezvoltarea imaginilor mentale; dezvoltarea parteneriatelor;
6. elaborarea proiectului de organizare socială a mediului educațional, care să corespundă necesităților de înțelegere și să satisfacă toți subiecții;
7. examinarea proiectului de mediul educațional elaborat (2001, p.277-280).

Poziția teoretică a lui V.A. Jasvin cu privire la întrebarea proiectării mediului educațional se bazează pe teoria educației bazate pe dezvoltare și pe experiența în activitatea de proiectare în educație.

Potrivit lui, este important de a proiecta un astfel de mediu în care persoana ar fi solicitată și ar funcționa, în care toți participanții se simt în siguranță și trăiesc un sentiment de bucurie în urma satisfacerii necesităților lor de bază.

Savantul I.G. Shendrik examinează spațiul educațional ca un rezultat al proiectării educației, care apare în urma însușirii formelor culturale de către subiect. Iar proiectarea pedagogică apare ca o activitate cultural-istorică a unei persoane de proiectare a educației, ce reprezintă o mișcare a subiectului în mediul educațional, unde acesta însușește experiența culturală acumulată și o direcționează pentru a asigura activitatea viitoare a persoanei în toate manifestările sale: persoană, subiect al activității, personalitate, ființă moral-spirituală.

Proiectarea ca tip special de activitate mentală vizează crearea unei imagini materiale, care să poată satisface o necesitate reală a subiectului (I.G. Shendrik, 2006).

Proiectarea unui mediu educațional este asociată cu delimitarea acelor elemente în cultura, de a căror însușire depinde în viitor bunăstarea atât a subiectului procesului educațional, cât și a societății. Însușirea mediului educațional constă în conștientizarea acestuia de către subiect.

Omul acceptă un anumit mod de a-și satisface necesitățile însușind elemente de cultură (I.G. Shendrik, 2006).

Pe când proiectarea spațiului educațional al subiectului este, în opinia savantului I.G. Shendrik, proiectarea procesului de însușire a mediului educațional de către subiect. Interacțiunea cu mediul educațional se realizează în baza comunicării sau a interacțiunii pedagogice profesor-elev (2006).

În opinia lui I.A. Kolesnikova, există trei tipuri de proiectare:

- socio-pedagogică, adică modificarea mediului social sau soluționarea unor probleme sociale prin mijloace pedagogice;

- psihopedagogică, adică transformarea personalității și a relațiilor interpersonale în cadrul procesului educațional;
- educațională, adică proiectarea calității educației și schimbări inovaționale în sistemele educaționale (pp. 35-36).
- În efortul de proiectare a spațiului educațional savantul I.G. Shendrik relevă următoarele etape:
 - direcționarea, care se realizează în baza unei autodeterminări stabilite de comun acord între pedagog și elev cu privire la dificultățile în activitate, spre a căror depășire trebuie direcționate activitățile lor comune;
 - determinarea unei combinații de premise în situația curentă și între subiecții proiectării pentru depășirea dificultăților, determinarea nivelului de bază de exprimare a unor astfel de premise și clasificarea acestora;
 - formularea ipotezelor cu privire la modalitățile și mijloacele de realizare a scopurilor propuse de către subiecții proiectării;
 - selectarea în baza unui acord între subiecții proiectării, a ipotezelor celor mai promițătoare legate de mijloacele de realizare a obiectivelor, ce implică determinarea conținutului educației și a modalităților de dezvoltare a acestuia (a practicilor de educație);
 - identificarea de către fiecare subiect a indicatorilor celor mai importanți pentru realizarea obiectivului propus, a unor criterii individualizate de performanță a activității subiecților (profesori și elevi) și combinarea ulterioară a acestora pentru a crea premise pentru acțiuni corective;
 - elaborarea unei scheme organizatorico-tehnologice de realizare a obiectivului propus cu ajutorul unor mijloace propuse prin identificarea etapelor de realizare a obiectivului și a succesiunii acestora;
 - reflectarea procesului de realizare a fiecărei etape, care include o evaluare a rezultatelor, o analiză, modificarea mijloacelor și, dacă este necesar, și a obiectivelor. (2004, p. 41.).

Potrivit lui I.A. Kolesnikova, principalele funcții ale proiectării sunt: de cercetare, analitică, predictivă, transformațională, de normalizare (p. 34).

Proiectarea didactică, după cum remarcă I.A. Kolesnikova, se realizează la următoarele niveluri:

- conceptual: model de standard educațional, conceptul programului, proiect de curriculum etc.;
- conținutal: standardul pentru învățământul primar, program de dezvoltare a învățământului gimnazial, plan de studii pentru facultatea de științe umanistice etc.;

- tehnologic: tehnologie de însușire a materialului de studiu, construirea situației de învățare centrată pe elev etc.;
- procedural: instrumente didactice sau de program determinate, elaborări metodice pentru lecții individuale, scenariu de organizare a sărbătorilor etc. (p. 37-38).

Savantul I.I. Palasheva examinează proiectarea mediului educațional într-o instituție de învățământ superior „ca un proces de realizare a unui set ordonat de resurse ale activității motivante în cadrul universității, în contextul dezvoltării durabile a societății și a regiunii” (p. 13). În opinia sa, caracteristicile proiectării mediului educațional sunt:

- conformitatea cu legea;
- dorința de noutate (utilizarea inovațiilor);
- flexibilitate semantică (capacitatea de a vedea resursele de care se dispune dintr-un nou unghi);
- flexibilitate adaptivă (capacitatea de a schimba percepția resurselor la dispoziție, pentru a vedea noi fețe);
- satisfacerea necesităților educaționale ale individului, societății și regiunii;
- baza educației (p. 13).

Conform opiniei expuse de A.I. Artyukhina, la proiectarea mediului educațional trebuie să se ia în considerare influența a două grupe de factori:

1. factori cu acțiune directă (surse de informare, echipamente de instruire);
2. factori cu acțiune indirectă (temperatura în încăpere, iluminarea în clasele de studii) (p. 18).

A.I. Artyukhina identifică următoarele caracteristici ale mediului ca obiect al proiectării: complexitatea și varietatea mediului ca obiect al cunoașterii științifice; reprezentarea mediului ca substrat, spațiu și metodă de existență a situațiilor sociale; selectivitatea și influența mediului și caracterul dependent al acestei influențe de subiectul însuși; reprezentarea poziției active a subiectului în crearea „mediului său” (p. 19).

G.N. Krizhanovskaya consideră că la crearea unui mediu educațional inovațional este necesar de a organiza interacțiunea a două sisteme (cel care gestionează și cel gestionat), drepturile și atribuțiile fiind transmise instituției de învățământ.

Savanții V.A. Petkov și S.I. Andryushchenko identifică următoarele etape în structura proiectării unui mediu educațional inovațional:

1. Stabilirea problemei
2. Colectarea informațiilor
3. Analiza datelor

4. Alegerea strategiei
5. Alegerea tacticii
6. Formularea ideilor
7. Compararea opțiunilor
8. Sinteză-evaluare
9. Soluția optimă
10. Concretizare

V.P. Delia delimitează, de asemenea, următoarele etape în procesul de formare și dezvoltare a spațiului educațional inovațional al instituției de învățământ:

1. Critică-analitică și generarea inovației pedagogice: o analiză a situației sistemului național de învățământ și a învățământului superior ca componentă a acestuia; identificarea cauzelor crizei din cadrul sistemului; reintroducerea experienței inovaționale din trecut; delimitarea unor soluții pentru a ieși din criză (identificarea și găsirea unor idei și principii inovatoare); generarea inovației pedagogice, susceptibile de a rezolva complet situația de criză și care cuprinde o potențială perspectivă de acțiune.
2. Definierea paradigmei și crearea unui concept inovator: dezvoltarea unor strategii de funcționare a mediului educațional în cadrul instituției de învățământ prin crearea unei noi paradigme și concept al acesteia. O orientare specială în formarea grupului de inițiativă și al fondatorilor este selectarea personalului, care să dea dovadă de caracteristici inovatoare, capacitate de a lucra în echipă etc.
3. Obiectivarea inovației și dotarea pedagogică a acesteia: strategia și tactica de implementare în mod real, de funcționare și dezvoltare a modelului inovațional de mediu educațional în instituția de învățământ respectivă; dotarea pedagogică a educației inovaționale prin decizii ale rectoratului, activitatea consiliului academic, lucrările consiliului metodic, perfecționarea cadrelor științifico-didactice; asistență și supraveghere din partea consiliului de administrație al instituției; abordări inovatoare pentru organizarea lucrului independent al studenților și activitatea consiliilor studențești; formarea unei culturi corporative; crearea unei baze materiale și tehnice adecvate.
4. Realizarea fenomenului „gândire inovatoare”: realizarea cerințelor procesului inovațional (capacitate dezvoltată de gândire creativă; formarea unor competențe profesionale și sociale la elevi; cultivarea și perfecționarea „auto” - autocunoaștere, autodezvoltare, autoorganizare, autoperfecționare, autoeducare etc.; o cultură corporativă profesională, capacitatea de a lucra în echipă; abilitatea de a soluționa probleme care nu se înscriu în standarde; mobilitate profesională și socială).

5. Monitorizarea calității în formarea specialiștilor: crearea unui mecanism avansat de monitorizare a calității formării profesionale în instituție, a cererii pe piața forței de muncă, care să asigure o relație stabilă între componentele structurale interne și externe ale mediului educațional și care să permită o reacție rapidă și flexibilă la schimbările operative ale situației pe piața forței de muncă, determinate de necesitățile legate de profesii și specializările de profil, acestea necesitând și recalificarea specialiștilor etc.
6. Dezvoltarea mediului inovațional al instituției: dezvoltarea unui mediu educațional inovațional (p. 31-32).

Eficacitatea procesului de organizare a unui mediu educațional inovațional în cadrul instituției de învățământ depinde de gradul de conformitate cu un set de condiții:

- psihopedagogice: orientarea procesului de învățământ spre o activitate inovațională; implicarea subiecților educației în activități inovaționale; pregătirea cadrelor didactice de a proiecta modele, tehnologii și realizări inovaționale elaborate și implementarea acestora în practică;
- organizațional-pedagogice: organizarea unei interacțiuni productive între toți subiecții activității inovaționale; îmbunătățirea formelor individuale și colective de activitate inovațională; dotarea activității inovaționale din punct de vedere financiar, metodicoinformațional și din punctul de vedere al personalului; cooperarea și interacțiunea pedagogică a instituției de învățământ cu alte instituții naționale (V.A. Petkov, S.I. Andryushchenko).

Savanții N.I. Nikolaeva și V.I. Gumenuk notează că este nevoie de a soluționa următoarele probleme pentru a asigura condițiile organizatorice și pedagogice la formarea mediului educațional inovațional:

- a stabili siguranța vieții și protecția sănătății elevilor drept una dintre prioritățile activității nu doar în instituțiile de învățământ profesional, dar și în organismele de conducere la toate nivelurile;
- a îmbunătăți organizarea procesului educațional în baza sarcinilor legate de securitatea și protecția sănătății elevilor;
- a crea condiții economice pentru asigurarea securității procesului educațional profesional, dezvoltarea bazei materiale a unităților sportive, sportive-de sănătate și medicale ale instituțiilor de învățământ, ale altor agenții publice și ale organizațiilor private;

- a elabora un cadru de monitorizare a stării de sănătate a elevilor, a furniza informații și a asigura îngrijire medicală preventivă la toate nivelurile sistemului de învățământ;
- a organiza monitorizarea condițiilor psiho-igienice în mediul de trai al elevilor (p. 3).

Ca rezultat al creării unui mediu educațional inovațional trebuie să se modifice compoziția și structura acestuia, precum și calitatea dorită în baza proiectării procesului de formare a acestei calități și de alegere a formelor, metodelor și instrumentelor de prognozare a rezultatelor așteptate (D.V. Katchalov).

G.N. Krizhanovskaya susține că rezultatele obținute prin dezvoltarea unui mediu educațional inovațional sunt influențate de o serie de factori și condiții:

- furnizarea informațiilor la nivel de administrație a instituției;
- analiza pedagogică (definirea obiectivelor și a obiectului analizei, analiza situațiilor printr-o abordare sistematică);
- planificarea (pregătirea unui sistem de direcții de activitate legate între ele organic);
- activitatea organizatorică (distribuirea activităților în cadrul conducerii în concordanță cu ciclograma, organizarea colectivului pentru a realiza deciziile adoptate etc.);
- crearea unui sistem integrat de control în cadrul instituției, stabilirea obiectivelor, tipului, formei și a metodelor de lucru (p. 9).

Aspectele psihopedagogice ale proiectării în sistemul modern de învățământ, prezentate mai sus, constituie o condiție și o bază teoretică importantă nu doar pentru proiectarea activității diferitelor instituții de învățământ și a proceselor educaționale, dar și pentru proiectarea unui mediu educațional inovațional capabil să asigure fiecărui subiect al procesului educațional oportunități pentru dezvoltarea și dezvoltarea deplină a abilităților sale generale și speciale.

BIBLIOGRAFIE

1. Аболин, Л.М. О восприятии понимании ребенка : практикум по психологии для слушателей ин-тов повышения квалификации / Л. Аболин, Н. Иванова, И. Сибгатулина. – Казань ; Рига : Карпол, 1996.
2. Артюхина, А.И. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен (на материале проектирования образовательной среды медицинского университета) : автореф. дис.: д-ра пед. наук: 13.00.08 / А.И. Артюхина ; Волгогр. гос. пед. Ун - т. – Волгоград, 2007. –40 с.
3. Бадина, Н.П. Диагностика психологических условий школьной образовательной среды // Учит. журн. –2010. –№ 3.

4. Баева, И.А. Психологическая характеристика образовательной среды: диагностика и оценка // Изв. Рос. гос. пед. ун-та. –2003. –№ 3. –С. 16–5.
5. Баева, И.А. Экспертиза психологической безопасности образовательной среды / И.А. Баева, Е.Б. Лактионова // Нар. образование. –2009. –№ 2. –С. 273–76.
6. Божович, Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте; подгот.: И.В. Дубровина [и др.]. –СПб. [и др.] : Питер : Питер Пресс, 2009. –398 с.
7. Давыдов, В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретических и экспериментальных психологических исследований / В.В. Давыдов ; Акад. пед. наук СССР. –М.:Педагогика, 1986.
8. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов ; Рос. акад. образования, Психол. ин-т. М.: Интор, 1996. –542 с.
9. Делия, В.П. Формирование и развитие инновационной образовательной среды гуманитарного вуза: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / В.П. Делия ; Рос. гос. Социальный ун-т. –М., 2007. –46 с.
10. Дерябо, С.Д. Учителю о диагностике эффективности образовательной среды / С.Д. Дерябо ; под ред. В.П. Лебедевой, В.И. Панова ; Рос. акад. образования, Психол. ин-т. – М. : (б. и.), 1997. –216 с.
11. Зенкина, С.В. Информационно-образовательная среда как фактор повышения качества образования / С.В. Зенкина // Педагогика. –2008. –№ 6. –С. 22–8.
12. Качалов, Д.В. Система формирования педагогической культуры у студентов вуза – будущих учителей в инновационной образовательной среде : автореф. дис.:д-ра пед. наук : 13.00.08 / Д.В. Качалов ; ГОУ ВПО «Шуйский государственный педагогический университет». –Шуя, 2011 –40 с.
13. Колесникова, И.А. Педагогическое проектирование : учеб. пособие для вузов / И.А. Колесникова, М.П. Горчакова-Сибирская ; под ред. В.А. Слостенина, И.А. Колесниковой. – 3-е изд., стер. –М. : Академия, 2008. –284 с.
14. Корчак, Я. Педагогическое наследие : (пер с пол.) / Я. Корчак; пер. с пол. –М. : Педагогика, 1990. –267
15. Крижановская, Г.Н. Управление развитием инновационной образовательной среды / Г.Н. Крижановская // Реформирование системы государственного управления в субъекте Российской Федерации: традиции и инновационные практики : сборник материалов VIII Международной научно-практической конференции; под общ. ред. Т.С. Болховитиной. – Брянск: изд-во Брянского филиала РАНХиГС, 2012.

16. Ломов, Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов ; Рос. акад. наук, Ин-т психологии. –М. : Наука, 1999. –349 с.
17. Ломов, Б.Ф. Системность в психологии : избр. психол. тр. / Б.Ф. Ломов ; Рос.акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. –М. : Изд-во МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2003.
18. Мамардашвили, М.К. Необходимость себя : введ. в философию, докл., ст., филос. заметки / М.К. Мамардашвили ; сост. и общ. ред. Ю.П. Сенокосова. –М. : Лабиринт, 1996. – 431 с.
19. Николаева, Н.И. Современные проблемы науки и образования [Электронный ресурс] / Н.И. Николаева, Гуменюк В.И. –№ 2. –2011. –ISSN 1817-6321. –Режим доступа: www.science-education.ru/96-4586. Центр «Информрегистр» (№ госрегистрации 0421000037), идентификационный номер: 0421100037\0024. –2011. –С. 8.
20. Новикова, Л.И. Школа и среда / Л.И. Новикова. –М. : Знание, 1985. –79 с. –(Новое в жизни, науке, технике. Педагогика и психология ; № 8).
21. Палашева, И.И. Проектирование образовательной среды высшего учебного заведения : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.08 / И.И. Палашева ; Белгор. гос. ун-т. –Белгород, 2003.
22. Петьков, В.А. Организация инновационной среды образовательного учреждения / В.А. Петьков, С.И. Андриященко // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2012. –№ 1. –С. 145–50.
23. Сериков, В.В. Обучение как вид педагогической деятельности : учеб. пособие для вузов / под ред. В.А. Сластенина, И.А. Колесниковой. –М.: Академия, 2008.
24. Слободчиков, В.И. Событийный компонент. «Психологическое здоровье детей как показатель качества образования» / В.И. Слободчиков, А.В. Шувалов // Мир технологий, 2001. –№ 3.
25. Шендрик И.Г. Проектирование образовательного пространства субъекта учебно-профессиональной деятельности : автореф. дис.д-ра пед. наук : 13.00.01 / И.Г. Шендрик ; Рос. гос. проф.- пед. ун-т. –Екатеренбург, 2006. –43 с.
26. Шендрик, И.Г. Саморазвитие личности в контексте проектирования образования/ И.Г. Шендрик // Педагогика. –№ 4. –2004. –С. 36–2.
27. Ясвин, В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. –2-е изд., испр. и доп. – Моск. гор. психол.-пед. ин-т. –М.: Смысл, 2001. – 366 с
28. Ясвин, В.Я. Экспертиза школьной образовательной среды / В.А. Ясвин; отв. ред. М.А. Ушакова. – М.: Сентябрь, 2000. –125 с. –(Библиотека журнала «Директор школы» ; Вып. 2).